

Кримський хан Газі-Гірей (1588—1607) і дешо з його віршів

Про кримського хана Газі-Гірея, дев'ятого після Хаджі-Гірея основателя династії Гіреїв, знаємо, що він провів свої молоді літи в Стамбулі (Царгороді), де набрався не тільки широкої, як на турецькі відносини, просвіти та виробив свій незвичайний поетичний талант, але пройшов також військову школу, взяв участь у поході турків на Персію, а діставшися до перської неволі, просидів сім літ усередині Кахаха, збудованій у р. 1383 і названій так задля незвичайної кріпості її будови, яка буцімто сміхом (ха-ха-ха!) зустрічає кожду ворожу пробу здобути її¹.

Була йому там покуса відзискати свободу за ціну переходу в перську службу, але він оперся їй і ухитився, нарешті, втекти з нездобутої твердині та через Ерзерум вернув до турецького табору. Мабуть, відсі повідомив він персів про свою втеку й додав до того повідомлення ось який віршик, що добре характеризує горду та неподатливу вдачу молодого татарина:

*Доки на смутки й радоші нечулий
У мурах тих холодних я сидів,
Куди ви зрадою мене замкнули,
Й зо світу вісточки найменшої жадів,
Дійшов до того я, що в вашім перськім краї
Лише в тюрмі спокій тривкий буває.*

Вернувшись з походу до Стамбула, він застав таку новину, що кримський хан Іслам-Гірей умер недавно перед тим біля Бендер отруєний, а по нім на ханство зголосився його старший брат, Калга-Альн-Гірей. Та султан, мабуть, із уваги на заслуги та вірність Газі-Гірея, «оказані в перськім поході та в перській неволі», призначив ханство сьому молодшому синові Девлет-Гірея. Се був, як пише на ос-

¹ Щось подібне маємо в північній Угорщині в твердині Коморно, якої німецьку назву Komorn австрійські німці вимовляли як “Komt morgen” (“Прийди завтра”). Нібито вона панна, що такими словами відправляє кожного небажаного охотника на її посідання. [Тут і далі прим. І. Франка].

нові турецьких та татарських джерел Гаммер-Пургсталь, «найвизначніший із кримських ханів, визначний не тільки своєю хоробрістю, але також великою характерністю та великим поетичним талантом». За його хоробрість та бистроту, з якою виконував свої постанови, йому дано прозвище Бора, що в турецькій, так само як і в італійській, мові значить дужий північний вітер, а в татарській надто п'янний верблюд¹.

Значну частину свого панування він провів не в Кримі, а в південній Угорщині, куди на розказ султана мусив із своїм військом, 40000 татар, удалитися вже з початком 1594 р. для участі в поході турків на Австрію. Для характеристики войовничого духу молодого хана наведу тут у перекладі на нашу мову його вірш про татарських войовників, написаний у перших роках його ханства в Кримі.

*Проста душа для нас ліпша, як простий ріст,
Від чорних брів миліший кінський хвіст².
До луків тужимо ми все ѿ до гострих стріл,
Більш ніж до гарних лиць та до жіночих тіл.
Товариш наш — меч гострий та твердий,
Байдуже до пухких та білих нам грудей.
Ми серце до коня в'яжем, що бістро ніс,
Не до маленьких ніг та золотистих кіс.
Острогами коня зіпнем, хай бістро грає,
А жадна Пері нас очима не спіймає.
Ми присвятилися війні ѿ боям святим,
Рум'яне личко ѿ стан дівочий — менше з тим!
Душа в нас кождого лиш боротьби жадить,
Замість води ѿ вина нам кров ворожу пити!*

Газі-Гірей мав ту ласку в султана, що міг свої листи до його вчителя вченого історика Сеад-еддіна та звіти до військового суду Ганізаде-Надірі писати віршами. До нас дійшла одна така переписка, не датована, але правдоподібно з кінця 1593 р. Коли заносилося

¹ Hammer-Purgstall, Geschichte der Krim unter osmanische Herrschaft, Wien, 1856, стор. 67—70.

² Так зв[аний] бунчук, що служив татарам за воєнний стяг.

на велику турецько-австрійську війну, султан прислав кримському ханові наказ ставитися з татарським військом до походу. Чи хан не похопився виrushiti зараз, чи, може, лише не поспішив заявити свою готовність, досить, що якийсь ворог на ім'я Геслеве поквапився через якогось італійця чи француза очорнить його перед султаном, що він зовсім не дбає про похід і взагалі неприхильний «домові Османа» Про сю клевету повідомив хана султанів учитель і повірник Сеад-еддін ось яким віршованим письмом.

*Коли від милості твоєї, Газі-хана,
Я надіяєся звістки для султана,
Прийшов від Геслеве посол-тovmач
І вістъ приніс таку, що хоч сідай та плач!
Він мовив: «Радо хан pішов би на війну,
Але сусід-джаур¹ не позволя йому.
Говорить: «Ну, піду!» — тим часом ані руш!
Збирається ніби, та гається й недуж.
Війна з джаурами йому зовсім не в смак,
Османа світлий дім йому любить ніяк.
Хоч дарів многої він від вас уже дістав,
Проти султана все він довжником зістав.
Хоч скільки вислано йому людей і грошей,
А стать на ворога зовсім він не хороший».*

*Хто вістъ зложив таку фальшиву тут,
В якій усі старі й малі між нами зістають,
Той лише побрехеньки нагородив нам словені;
Розумні завсіди бувають правдомовні.
Не знаємо, що вірним за познака
З вісток, які їм франк набреше, як собака.
Хто вірить на слова тих обголенців зграї,
Той, певно, власний ум за їхнім потеряє.*

*Mи тут не всі такі в султанськім домі,
Брехливості таких байок гаразд свідомі.
Дурні раби сплітати люблять чвари,*

¹ Московський цар.

Але належної за те діждуться кари.
Бо правда вийде, як наверх води олива,
А ім яка користь з такого млива?
А як отсей листок за довгий видаеться,
Хай хан не сердиться й не посміється.
Не суперечку з ним султан хтів розпочати,
А рад правдиву відповідь дістати.

Відповідю на се письмо, звернене не до його автора, а до султана, можна вважати отсей вірш Газі-Грея, в якім при кінці він назавв себе Газаї, себто борцем з мусу й заявив свою безоглядну готовність усе віддати на послуги султана:

Я борець твій і невільник, віддам голову і душу,
Чого хоч, мій падишаху? Що ж іще сказати мушу?
Волю дай мечам і стрілам! Стать за віру у всіх згода.
Сам беру на свою шию, якби з того вийшла шкода.
А ми також всі готові, лишим лиш малу решту;
Хто лиш дужий, той не стане, поки не дійдем до Пешту,
Якби про всі небезпеки бою хтів я тут балакатъ,
Не один із тих, що слуха, з болю мусив би заплакатъ;
Та Газаї в бій рушає і одного лиш благає:
Слузі твоому, мій султане, твоя ласка хай сприяє!

У р. 1594 Газі-Грей із 40000 татар ставився в турецькім війську в Рабі на Угорщині. Тут його прийнято з великими почестями, але про його участь у війні не знаємо нічого. Можна лише додумуватися, що в р. 1595 він сам напросився на похід у Молдавію, обіцяючи султанові доставити йому збунтованого воєводу Михайла. Се йому не пощастило, і він, правдоподібно, без дозволу султана вернув до Криму. Тим часом у султанськім дворі доконався невеличкий переворот: великим візиром став генуезький ренегат Тікаля, може, той сам, що перед роком очорнив Газі-Грея перед султаном, і одним із перших його заряджень було усунення Газі-Грея з ханського стільця. Приводом детронізації послужило те, що Газі-Грей сам не станув до битви під Ерлау, а станув там тільки його брат Калга Фет-Грей, та й то з меншим числом татар, ніж було в плані. Газі-Грея усунено, а на його місце дістав іменування Фет-Грей, який із рештою татар

зарах поспішив у Крим, аби обняти правління. В Криму вибухло повстання, та Газі-Грей не випускав правління з рук, а коли по місяці Тікаля на великом візорстві провалився й великим візором став Ібрагім-паша, першим його ділом було потвердити Газі-Грея наново на ханстві. Заколот між братами закінчився мировим судом турецьких комісарів, а властво тим, що Фет-Грей, опущений своїми прихильниками, пішов добровільно до братового намету й на знак піддання поцілував його в руку. «При виході напала на нього юрба татарських мурз; один ударив його бойовим молотом і повалив на землю, а інші тут же добили його шаблями. На тім не стало. По букви кривавого закону Джегіс-хана мусили загинути всі свояки політичних злочинців аж до остатнього нащадка, тому повбивано також усі діти Фет-Грея, не виключаючи й таких, що ще ссали груди» (Hammer-Purgstall, op. cit., стор. 80—85). В роках 1596-7 Газі-Грей не брав участі в турецько-австрійській війні, а комендант турецької армії в Угорщині справдував безуспішність війни в тім часі відсутністю кримського хана; видно, що татарська поміч мала-таки немале значення. Аж у серпні 1598 р. по дворазовім упіmnенні султана Солімана Газі-Грей прибув знов на Угорщину й пробув решту того року й цілу зиму в Зомборі, а його військо стояло в околиці Сегедина. З Зомбора написав Газі-Грей, між іншим, віршоване письмо до татар, що пробували в Стамбулі, представляючи їм незавидне положення турецької держави і взиваючи, аби поспішали до нього в військову службу. А ось се письмо в моїм перекладі на нашу мову:

*Не дивуйте, що гіркий вам поздоров шлем в своїм горі!
Гірко-бо нам, не солодко, а гірка й вода в Зомборі.*

*Ось джаури, мов собаки, на іслама край напали,—
Ви ж там сидите й берете хабарі, як перше брали.*

*Ми тут плачем, проливаєм кров свою у лютім бою,
Ви ж там п'єте з чар розкоші, граючися між собою.*

*Як не буде нам підмоги, край наш піде до шайтана;
Як не вірите, спитайте хоч би в самого султана.*

*Бідолахи, що в Стамбулі сидите там для науки,
Беріть стріли, беріть луки й прибуваїте без принуки!*

*На державній основі наші вже приходить скруха,
Та на всяку мудру раду в вас лише глухії вуха.*

*Щиру правду вам говорить Газі-Хана вірш у горі...
В кого серце ще не впало, навістіть його в Зомборі!*

В році 1599 Газі-Грей вернув знов до Криму й прибув третій раз на Угорщину аж восени 1602. Зиму провів у П'ятицерквах спокійно, зайнятий переважно літературною працею; тут, між іншим, він написав римовану суперечку між кавою й вином. По заключенні миру в Сітватороці він вернув до Криму, зайнявся будовою названого його іменем Газі-Керма і вмер у Бахчисараї в падолисті 1607 р. від чуми, панувавши 19 літ і 7 місяців.

Писано 20—21 січня 1915 р.

На руїнах Пантікапеї

(Поема М. І. Костомарова)

I.

Юпітер світлий пливе по зелених Кіммерії водах;
Сон туманами покрив місто й пристань.

По сильних колись-то
Пантікапеї валах походжа подорожній понурий,
При блиску млявому зір шепти ловлячи звалищ могильних.
Сум на покійників житла наліг. Непробудних від віку
Тіней торкнувся лихий, невідчіпливий ворог. Сміліший
Він від тих готських полків, що колись стародавній Тавріді
Смертний удар нанесли, невгомонний, мов Чорнеє море,
І недоступний, немов давнє фатум, зате бистрозорий,
Мов само сонце. З глибин океану виносить він тайни
На його світло, вника в замуровані від первовіку
Скарби гірські, проника однаково відважно в безмірну
Неба безодню й в секрет недоступної оку пилинки,
Цвітки плодючої. Він зруйнував і Олімп наднебесний,
І підземелля мрачне, недоступне Плутонове царство.
Ворог отой — то наука!